

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ,
ТОШКЕНТ – 2014

Муҳаммад Али

УЛУҒ
САЛТАНАТ

Эпопея

Тўртинчи китоб

ШОҲРУХ МИРЗО

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ,
ТОШКЕНТ – 2014

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)6

А – 49

Иллюстрациялар муаллифи
Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби
Алишер Алиқулов

А – 49 **Али, Муҳаммад**

Улуғ салтанат. Эпопея. Тўртинчи китоб.
«Шоҳрух Мирзо». – Т.: «Sharq», 2014. – 560 б.

ISBN 978-9943-26-211-9

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-26-211-9

© «Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2014 й.

БИРИНЧИ БОБ

I

Тарих милодий 1400 йил арафасида дунё харитасини ўзгартириб юборган воқеалар рўй берди. Марказий Осиёда Ҳиндистон Турон салтанати томонидан забт этилди. Ҳолбуки, Амир Темур жануб сари юриш эмас, балки кўпдан шарққа Хитой тарафга отланмоқни кўнглига тукканди. Кейин тарихчилар бир йилга чўзилган Ҳиндистон сафарини у мамлакатда дини исломнинг сусайиши туфайли содир бўлди, барча беклар йиғилиб, борайлик, дея Соҳибқиронга арзадошт этдилар, қабилида шарҳладилар.

1389 йилда Европада Косово майдонида усмонлилар ўттиз минглик кўшин билан серблар ва боснияликларнинг катта лашкарини тор-мор қилди, қақшатғич жанг довуғи дунёни тутди. Серб князи Лазар асирга тушди. Жангда ҳалок бўлган усмонли император Мурод Худовандигор ўрнига унинг йигирма тўққиз ёшли ўғли, номига шиддати ва суръати кучлилигидан «Йилдирим» лақаби кўшиб айтила бошланган, мулоҳазакор, ғайратли Боязид тахтга ўтирди.

Султон унвонига эришган шижоатли Мурод билан Византия императори Иоанн V ўртасида иноқлик бор эди. Енгилтабиат император ширин таомларга ўч, баднафс ва мечкайлиги билан ном чиқарган, дардига танноз раққосалар оғушидангина малҳам излар, ҳатто, андишасизларча суюкли ўғли Мануилдан гўзал қаллиғи – Трабзон

маликасини тортиб олган, ҳамма уни империяни бошқаришга қурби йўқ, Византияни муқаррар та-назулга етакламоқда, деб ҳисобларди. Ушанда Рум султони билан император Иоанн V ҳақида машҳур воқеа содир бўлиб, унга қўра, Муроднинг ўғли Сан-жи, Иоанн V нинг катта ўғли, у қолиб кичик укаси Мануил валиаҳд аталганидан аламзада Андроник икковлон яширинча гапни бир жойга қўядилар ва оталари тахтларига кўз тикишиб, фитнага юз бу-радилар. Сир очилиб, Мурод ўғлининг кўзига мил торттиради ва Иоанн V га ҳам шундай маслаҳат беради. Иоанн V буни маъқуллайди, аммо кўзига бир озгина зарар етказилган Андроник зиндондан қочиб қутилади...

Кичик Осиёдаги Анқара бейлиги, Македония, Булғориянинг Флиппополь шаҳри султон Мурод вақтидаёқ фатҳ этилган эди, пойтахт Тирново би-дан энг катта шаҳар Видинни эгаллагандан сўнг, Йилдирим Боязид бутун Булғорияни империя та-сарруфига киритди ва назарини ғарбга – Марказий Европанинг обод мамлакатларига қаратди.

Европанинг қудратли давлатлари, албатта, то-мошабиндай бир четда жим туrolмасдилар. Анг-лия қироли Генрих IV Ланкастер, Франция қироли Карл VI де Валуа, Кастилия қироли Энрико III де Трастамара, Рим папаси Бонифаций IX, Венгрия қироли Сигизмунд I, Венеция ва Генуя республи-калари дож(ҳукмдор)лари ўзаро элчилар юбориб вазиятни муҳокама қила бошладилар.

Рейн соҳилларида, туманли Альбионнинг Тем-за дарёси бўйларида, Париж кўчаларида, Венеция майдонларида, Генуя боғларида, – бутун Евро-па мамлакатларида осойишталикка путур етган, ҳамма жойда қуйидаги тахлитда оҳ-фарёд садола-ри эшитиларди:

- Бошимизга бало-офат ёғилмоқда!
- Худонинг қарғишига қолдик!

– Йилдирим Боязид йаничарлари бостириб келмоқда!

– Нажот йўқ, нажот!

– Энди юртимиз куйиб-кул бўлади!..

Лекин бу оҳ-нолалар худога етиб бормаётгандек туюларди.

Бир пайтлар Англия қироли Эдуард III Франция қироли Филипп IVнинг набирасиман, бас, Франция тахтига даъвогарман, деб чиққан ва милодий 1337 йилда Гийен, Нормандия, Анже, Фландрия каби музофотларни қўлга киритиш учун Францияга қарши уруш очганди. Олтмиш йилдирки, бу уруш ҳали давом этарди. Европага ёприлган мудҳиш хавф ҳатто ўзаро низо-адоватларни, кейинчалик тарихда «юз йиллик уруш» деб ном олган, ўша ҳаёт-мамот урушини ҳам вақтинча «унутиб», бирлашишга мажбур этди.

Кемага тушганнинг жони бир эди.

Айниқса, Венгрия қироли Сигизмунд I катта таҳликада қолди, чунки Булғория билан Сербияни забт этганидан кейин Йилдирим Боязид йўлида энди Венгрия кўндаланг турарди. Сигизмунд I дарҳол Европа мамлакатлари қиролларига мактублар юборди, бало-қазонинг бесарҳадлиги, кулфату мусибатнинг эса барчага баробарлигини тушунтиришга уринди ва урушни уддабурронлик билан «тўққизинчи салиб юриши»га айлантириб юборишга эришди.

Милодий XI аср охирларида Ғарбий Европанинг нуфузли зодагонлари ва католик черкови намояндалари томонидан уюштирилган Яқин Шарқ мусулмон мамлакатларига қарши қаратилган юришлар бошланиб кетди. Кийимларига насронийларларнинг эътиқод рамзи салиб(хоч) белгисини тикиб олишганидан «салиб юришлари» деб аталган, унинг замирида «муқаддас ер» Фаластини ғайридинлардан озод этиш деган диний шиор ётарди.

1396 йилда Никополь ёнидаги беомон урушда салибчилар қўшинида венгерлардан ташқари Европанинг манаман деган рицарлари – француз, инглиз, олмон, чех, валахиялик ва бошқа кўп жангчилар от сурдилар. Француз салибчилари Бургунд герцогининг ўғли, шавкатли маршал Невер бошчилигида жангга кирди, отлиқ аскарлар душман қўшинини ёриб ўтиб Йилдиirim Боязид ўрдасигача бордилар, аммо султон йаничарларига дош беролмадилар.

Кутилмаганда парокандалик бошланди, венгерлар ва валахияликлар фавжлари тумтарақай сочилиб кетди, олмонларни эса султон хизматидаги сербларнинг ўзи кунпаякун қилди. Салибчиларни бошқарган Сигизмунд I Дунай дарёсида қайиқда, мабодо душман қувиб келмаяптими, дея орқасидан кўз олмай аранг қочиб жон сақлади. Ўн минг аскар туркларга асир тушди ва қатл этилди. Катта маблағ эвазига маршал Невер билан йигирма тўртта валамат рицаргина жон сақлаб қолдилар, холос.

Салибчиларнинг енгилганларига ишонмаган европалликлар битта-ярим тирик қолган, асирликдан қочган рицарларнинг бош эгиб, қиличлари қийшайиб ватанларига қайтганларини кўрганларидан кейингина, Европа устига худонинг бир балоси, офати ёприлаётганига амин бўлдилар. Византия, Англия, Франция, Кастилия, Олмония, Венгрия қиролларининг роҳату фароғатга чулғанган ҳашаматли саройларида кўзлардан уйқу кетди...

У пайтлар Америка қитъаси кашф этилмаган, олам Осиё, Европа ва Африка қитъаларидангина иборат, деб ҳисобланарди, Африканинг шимолий қирғоқларида Миср, Лубнон, Жазоир, Марокаш мамлакатлари жойлашганди, ғарбий-жанубий сарҳадлари эса ҳали ҳеч кимга маълум эмасди.

Бу пайт Сирдарёдан Днестргача, Сигноқ ва Ўт-рордан Киевгача чўзилган салтанат тузган, яқин-

гинада жаҳонни титратиб душманларга даҳшат солган Тўхтамишхон Тарак дарёси бўйидаги қақшатғич жанглардан кейин бор-будидан айрилиб, қочиб улуғ Литва князи Витаутас олдига паноҳ излаб борди.

Жўжи улусида Соҳибқирон Олтин Ўрда маснадига ўлтирғизган, бор-йўғи уч йил ҳукм сурган ва шукрни унутиб, мухолифатдан дам урган хон Темур Қутлуғ ўғлон кутилмаганда вафот этди, мамлакатда бесаранжомликлар авжга чиқди, биров бировнинг сўзига муҳтож бўлмай қолди.

Султон Боязид эса исмига мос йилдирим мисоли, шошқалоқликка йўйишга ўхшаш шиддатли жангларни аланга олдирди. Тездаёқ Кичик Осиёдаги Кирмиён, Хамит, Сарухан, Ойдин, Ментеше, Караман каби йирик бейликларни босиб олиб, империяни ғоят кенгайтиришга эришди. Аввалроқ Караси бейлиги забт этилиб, бир ёнини Мрамар, иккинчи ёнини Эгей денгизлари ювиб турган йирик Баликесир шаҳри қўлга киритилгач, империя чегараси Дарданелл бўғозининг шарқий қирғоқларига етди, бу кейинчалик усмонлиларга Европага юриш йўлини очиб берди. Жанубда эса империя худуди Ўрта денгиз соҳилларига бориб тақалди.

Усмонлилардан қаттиқ хавфсираган Византия императори Мануил 11 Палеолог қандай қилиб бўлса-да насронийликнинг тарихий таянчи Константинополни сақлаб қолиш ташвишини чекарди. 1399 йилда маршал Бусико ўн етти кемада икки минг рицар билан Франциядан ёрдамга келди. Бу – жанг ўтиб, ҳамма нарса тинчигандан кейин, айюҳаннос солиб бўм-бўш майдонга бостириб кирган лашкарни эслатар, тўйдан кейин чалинган ноғорага ўхшар, дўқ-пўписа билан мушт ўқталишдан бошқа нарса эмасди. Табиийки, бундан ҳеч иш чиқмади.

Император Мануил II Палеолог аҳволнинг но-чорлигидан маршал Бусико кемаларида Европа мамлакатларига сафарга жўнади. Даставвал Венеция, Милан, Флоренцияга борди, янги салиб юриши учун катта маблағ зарурлигини айтиб, уни йиғишда Рим папасидан кўмак сўради.

Францияда ҳам одамларнинг қулоқлари машъум сўзлардан батанг эди:

– Қарғиш тегди! Худонинг қарғишига қолдик!

– Йилдирим Боязид йаничарлари бостириб келмоқда!

– Нажот йўқ, нажот!..

– Худо, ўзинг асра!..

Императорни қирол Карл VI нинг ўзи канцлер, парламент аъзолари, дин арбоблари ва парижликлар биргаликда унинг истиқболига чиқди, катта эъзозу эҳтиром билан Лувр саройида жойлашган қароргоҳга кузатиб қўйди.

Уч ойдан кейин Византия императори Англияга ўтди, навбатда Кастилия мамлакати турарди. Мануил II Палеолог ҳамма жойда сўзни Европа тақдири қил устида турганини тушунтиришдан бошлар, куйиб-пишиб қудратли давлатларни даҳшатли ёвга қарши курашга чақирар, кўп ерда ғози йўқ ваъдалар эшитар, қўйинини пуч ёнғоққа тўлдираётганларини сезса-да, шунисига ҳам шукр, дегандай чорасиз, интилганга толе ёр, қабилида аллақандай умидларда сафарини давом этдирарди.

Кутилмаганда қудратли Миср ва Шом султони Барқуқ ҳам тангри раҳматига борди, юртда беклар ўртасида кучли низо қўпди, тахтга минган ўн яшар ўғли Фараж, ҳали бола эканидан қўлида ҳеч инонихтиёр йўқ, юрт бошқаришни билмасди. Аъёну акобирлар бир-бирларидан шубҳаланиб, фитнага зўр бердилар, жанги жадал ноғорасини чалдилар, кўп шуҳратли амирлар умри зое бўлди, мамлакат бошбошдоқликка юз тутди.